

ՍՏԵՓԱՆՈՍ Ե. ՍԱԼՄԱՍՏԵՑԻ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԷԶՄԻԱՇՆԻ

(1543 - 1552)

Տրիդենտեան ժողովքի գումարումով, Պողոս Գ. Քահանայապետը (1534-1549) ծրագրի ունէր Եւրոպայի մէջ վերանորոգել կաթողիկէ հաւատքը, որ Լուտերի ազանդով խախտած էր: Այդ առթիւ կրկին արծարծեցան արեւելքի բաժանեալ եկեղեցիներու՝ Հռոմի հետ միութեան յոյսերը, որ անցեալին մէջ շատ անգամներ ի դերեւ ելած էին: Օսմանեան տիրապետութեան ծանր լուծը, որ մինչ այդ կը շարունակէր ծանրօրէն կշռել արեւելքի քրիստոնեաներուն վրայ ու կը սպառնար արեւմտեաններուն ալ, մղեց յիշեալ Քահանայապետը եւ իրեն անմիջական յաջորդները (մանաւանդ Գրիգոր ԺԳ.ը) գովելի եռանդով աշխատելու՝ որ Եւրոպայի քրիստոնեայ միապետները եւ իշխանները, եւ մասնաւորապէս Մոսկովիոյ վեհապետը իրարու միացնէր սրբազան ուխտով մը՝ ընդդէմ Օսմանեան կայսրութեան¹:

Հռոմ կը յուսար որ այդ ուխտը դեռ աւելի սերտ եւ ազդու պիտի ըլլար, եթէ քաղաքական կապերէն զատ՝ հաստատուած ըլլար նաեւ կաթողիկէ հաւատքի կապերով: Ուստի, այս հեռանկարով, Հռոմի քահանայապետներն սկսան կըրկնապատկել իրենց ջանքերը, որպէսզի կարենային հրաւիրել կաթողիկէ միութեան

ոլորտին մէջ՝ ոչ միայն արեւելքի բաժանեալ քրիստոնեաներու առաջնորդները, այլ նաեւ անոնց աշխարհական գլուխները²: Տրիդենտեան ժողովքին (1545) մասնակցելու հրաւերները զրկուած ըլլալու էին անշուշտ այդ կղերական ու աշխարհական գլուխներուն, յիշեալ թուականէն առաջ. բայց անոնք կրկին հրաւիրուեցան յաջորդ տարիներուն ալ, որովհետեւ ժողովական գործերը՝ զանազան պատճառներով երկարաձգուեցան հետեւեալ երեք թուականներուն. 1545-49, 1551-52, 1562-63: Եւ այսպէս 1545էն սկսեալ արդէն արեւելքէն սկսան դալ յոյն, ղպտի, եթովպացի եկեղեցիներու ներկայացուցիչներ³:

Ա.

ՍՏԵՓԱՆՈՍ Ե. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԻՏԱԼԻՈՅ ՄԷՁ

Ծիշտ ըսելով, մինչեւ հիմա չկրցանք գտնել որեւէ վաւերագիր՝ որ փաստէր թէ Ստեփանոս Ե. կաթողիկոսն ալ բացառապէս հրաւիրուած ըլլայ մասնակցելու Տրիդենտեան ժողովքին: Սակայն մեր պատմելիք իրողութիւնները չափազանց հետաքրքրական են եւ նշանակալից՝ զմեզ ստիպելու չափ որ հարց դնենք թէ

արդեօք ասոնք պարզապէս պատահական զուգահիշողութիւններ են:

Բայց նախ քան այդ իրողութիւններու ներկայացումը, յիշենք համառոտակի՝ թէ ԺԱ. դարու սկիզբները, երբ կործանեցաւ Բագրատունեաց հարստութիւնը, Մեծ Հայքը, փոփոխակի աղէտներէ վերջ, մինչեւ ԺԶ դարու կէսերը, գտնուեցաւ պարսիկ միապետներու լուծին տակ. մինչ Փոքր Հայքը կը շարունակէր կախում ունենալ Օսմանեան տիրակալութենէն⁴: Ուստի հայերը, որոնք կը տառապէին ամէն տեսակ զրկանքներէ եւ հարստահարութիւններէ, իրարու հակամարտ բանակներու երեսէն, աւելի քան երբեք ծարաւի էին իրենց քաղաքական ու կրօնական ազատութեան, ու կարօտով կ'երազէին այդ օրը՝ երբ կրկին պիտի վայելէին իրենց հայրենիքի անկախութիւնը⁵:

Ստեփանոս Սարմատեցի, որ եւ Կ. Պոլսեցի, իմաստուն եւ զարգացած եկեղեցական մը, որ դէպի Եւրոպա ըրած ճամբորդութիւններու ընթացքին՝ առիթ ունեցած էր մօտէն ճանչնալու եւրոպական քաղաքակրթութիւնը եւ իր աչքերով տեսնելու անոնց բարքերն ու սովորութիւնները, եւ մանաւանդ անոնց վայելած ազատութիւնը եւ խաղաղութիւնը, բնականօրէն զգաց ամբողջ այն դառնութիւնը՝ որ իր տարաբախտ ժողովուրդին վիճակուած էր՝ օտար տիրապետութեան լուծին տակ, անոր բոլոր միասարեւ հետեւանքներով⁶: Այն ատեն մտքին մէջ ծագեցաւ, կը գրէ Հ. Ն. Ակինեան, յանդուգն զաղափար մը՝ թոթուելու պարսկական լուծը եւ տալու իր ժողովուրդին ցանկալի ազատութիւնը: Այս մտածութիւնը, զոր Սարմատեցին իր սրտին մէջ

զաղտնօրէն կը պահէր, հանդիստ չթողուց զինքը այն օրէն՝ երբ ան էջմիածնի կաթողիկոսական աթոռը ելաւ, շուրջ 1543ին, քանի որ եղած էր հայրը եւ որոշ չափով պատասխանատուն հայ ժողովուրդի ճակատագրին⁷: Ուստի, կարելի է չըլտրհիլ՝ որ ճիշտ այդ ատենները, այն է 1546-47ի շրջանին, Ստեփանոս Ե. որոշում առած չըլլայ իր առաջին քայլերը ընելու՝ իր մեծղի ծրագիրը իրագործելու համար: Ան, կը շարունակէ Ակինեան, իր շուրջը հաւաքեց հայ մեկիքները եւ յայտնեց իր զաղափարը, աւելցնելով թէ յղացուած ծրագիրը կրնայ իրագործուիլ Եւրոպայի քրիստոնեայ իշխաններու միջոցով եւ Հռոմի քահանայապետին հեղինակաւոր աջակցութեամբ: Հայ մեկիքները՝ հայրենասիրութեամբ բորբոքած, բայց անտեղեակ արեւմտեան Եւրոպայի քաղաքական ու կրօնական խոր ճշմարտմին, որ այդ ատեն ան կ'անցընէր, կարծեցին թէ հասած էր ժամանակը գործելու՝ որ օտար տիրապետութեան լուծը թոթուեն իրենց ուսերէն. ուստի խանդավառ յանձն առին Ստեփանոս Ե. կաթողիկոսի ծրագիրը, մանաւանդ որ հայկական աւանդութեան մը համաձայն, որ անշուշտ խաչակիրներու շրջանէն մնացած էր, իրենց ազատութիւնը արեւմուտքէն պիտի դարձ: Ուստի անոնք կաթողիկոսին հետ հայրենական ազատագրութեան ի նպաստ շարժում ստեղծեցին եւ նամակներ գրեցին Պապին ու Եւրոպայի զանազան իշխաններու եւ թագաւորներու, խնդրելով անոնց օժանդակութիւնը՝ անհաւատներու տիրապետութեան դէմ: Ստեփանոս Ե. էջմիածնի աթոռի հոգը յանձնելէ վերջ իրեն աթոռակից Միքայէլ Սերաստացիին, իր

1 Pastor L., *Storia dei Papi*, Vol. V, capo, 3; vol. IX, p. 707, Roma 1942-55; Pierling P., *Rome et Moscou* (1547-79), Paris 1883, p. 140, doc. V e p. 156, doc. XIII; Idem, *La Russie et le Saint Siège*, Paris 1896..., vol. I, p. 361; vol. II, p. 25 seq.

2 Անդ; Hofmann G., *L'Orient nel Concilio di Trento*, in *Studia Missionalia*, Roma 1946, vol. II, p. 40 seq.

3 Pastor, op. cit., vol. VI p. 219, nota 2, 3; e vol. VII, p. 650-51; Hofmann, art. cit., p. 40 seq.

4 ԼէՕ, Հայոց Պատմութիւն, Երրորդ Հատոր, Երեւան, 1946, Բ. գլուխ Ա: Basmadjian K. J., *Histoire moderne des Arméniens*, Paris 1922, p. 27; Pasdermadjian H., *Histoire de l'Arménie*, Paris 1949, p. 274.

5 Տէր Մովսէսեան Հ. Ս. Պատմութիւն Հայոց, Վենետիկ, 1923, հտ. Բ. էջ 590:

6 Չամչեան Հ. Մ. Պատմութիւն Հայոց, Վենետիկ, 1786, հտ. Գ. էջ 517 եւ յջ:

7 Ակինեան Հ. Ն. Ազատութեան շարժումը ԺԵ-ԺԶ դարուն Հայոց մէջ, Հանդէս Ամսօրեայ, 1917/18, սիւն 145:

8 Անդ: ԼէՕ, Հայոց Պատմ. Գ. էջ 186 եւ յջ:

հետ առնելով այդ նամակները՝ անյապաղ մեկնեցաւ Եւրոպա, Կ. Պոլսոյ ճամբով, մինչեւ մեծն Հռոմ հասնելու գիտաւորութեամբ, որպէսզի գլուխ հանէ հայկական հարցին լուծումը:

Մեր կաթողիկոսը, 1547ին վերջերը, կամ յաջորդ տարւոյն սկիզբները, արգէն Լէոպոլդին կը գտնուէր, ուսկից հետը առաւ Սիմէոն լեհացի սարկաւազը, Իլովցի կոչուած⁹, իբր թարգման եւ քարտուղար: Նոյն տարւոյն (1548) աշնան՝ զինքը Վենետիկ կը գտնենք. հոն Ստեփանոս Ե. կաթողիկոս Վենետիկոյ Տոմին եւ Հանրապետութեան մեծամեծներուն յանձնեց հայ իշխաններու աղերսագրերը, որ 1547ին գրուած էր: Արդ աղերսագրին մէջ, հայ իշխանները, ի միջի այլոց, կը գրէին. «Եւ մենք խեղճ հայքս ի մասին պարսից, ի ներքոյ խիստ տառապանաց այլադէնից կու սպասեմք ձեր գալուն, ինչպէս սուրբ նախահարքն սպասէին Փրկչին Քրիստոսի: Գիտեմք — կը շարունակեն անոնք — որ ի զգոնութենէ տեսարց Վենետաց պիտի սկսի մեր փրկութիւնն եւ ազատութիւն: Կ'ուզարկեմք մեր Պատրիարքը Ստեփանոս, շատ պատճառաց համար, առ մեծապայծառ տէրութիւնն ձեր, որ յարգութիւն ընծայէ ձեզ եւ մեր կողմանէ յանձնէ զմեզ առ ձեզ, եւ յետոյ շնորհք ընէք իրեն՝ որ կարենայ երթալ եւ համբուրել զոտոս ամենասրբազան Պապին»¹⁰:

Ստեփանոս Ե. 1549ի գարնան անցաւ Հռոմ, ուր ճանչցաւ երեւելի հումանիստ Պետրոս Արետինոս¹¹, որուն ընծայեց իր թարգմանած եւ իր ձեռքով գրած մատեան մը: Այս գրչադիր հատորիկին մէջ է որ Արետինոս աւելցուցած է հետեւեալ յիշատակարանը. «Այս գիրքը, գրուած է արաբական տառերով, բայց աճեմական

լեզուով, այսինքն է պարսկերէնով: Ան կը պարունակէ չորս Աւետարաններէն ոչ սակաւ մասեր, մանաւանդ Յովհաննու Աւետարանէն: Ասիկա — կը գրէ ան — ինծի նուիրեց Ստեփանոս, Մեծ Հայքի Պատրիարքը, Կաթողիկոս կոչուած, որ Հռոմ եկաւ 1549ին եւ յայտնեց իր հպատակութիւնը Պօղոս Գ. Պապին, եւ կատարեց իր դաւանութիւնը՝ համաձայն Եւզենիոս Գ. ի ժամանակ՝ Փլորենտիոյ ժողովքի մէջ սահմանուածին: Եւ որովհետեւ պատարազի խորհուրդի գինիին մէջ ջուր չէր խառներ, հաւանեցաւ որ թէ՛ ինք եւ թէ՛ իրեն ենթակայ 27 եպիսկոպոսներ հետագային գինիին մէջ ջուր պիտի խառնէին, համաձայն Հռոմէական Եկեղեցւոյ սովորութեան: Այնիւ եւ իմաստուն մարդ մը կ'երեւէր. իր հետ ունէր Արքեպիսկոպոս մը՝ զոր վարդապետ կը կոչէին, եւ եպիսկոպոս մը՝ որ Հռոմի մէջ մեռաւ: Ես իրեն ու իրեններուն հետ մեծ մտերմութիւն ունեցայ, եւ յաճախ խօսակցութիւններ՝ պարսից եւ թաթարներու մասին, որոնք զիս մեծապէս կը հետաքրքրէին: Բայց աւելի բազմաթիւ ու լուրջ եղան մեր խօսակցութիւնները կրօնքի վերաբերեալ հարցերու շուրջ: Յետոյ ան մեկնեցաւ քաղաքէն 1550ի յորեկան տարին, ու գընաց Կարոլոս Ե. կայսեր, վերադառնալու համար հայրենիք, Լեհաստանի եւ Մոսկովիոյ վրայէն: Այդ աշխարհներու մէջ ան գտնուած էր երիտասարդութեան չըրջանին, եւ քիչ մը սորված էր լատիներէն լեզուն: Մեծամեծ հոգերով կը մտաւորէր, եւ ո'չ առանց ծանր պատճառներու. բայց ժամանակները կը խափանէին իր ջանքերը: Ամենակարողն Աստուած օգնական ըլլալ անոր: Պետրոս Պօղոս Արետինոս»¹²:

Վատիկանի դիւանին մէջ ալ գտանք հետեւեալ վաւերաթուղթը. «Ի Հռոմ, 21 Օգոստոս 1549, տեղի ունեցաւ ժողովք: Նոյն օրը Գեր. Տ. Մարկեղոս, Երէց Կարտինալ, տիտղոսաւոր Ս. Խաչ Երուսաղէմի (Եկեղեցիին), խօսեցաւ հայ Պատրիարքի մը մասին, որ անցեալ օրերը Քաղաք (Հռոմ) ժամանած է եւ ուզած է հպատակութիւն յայտնել Նորին Սրբութեան եւ Հռոմէական Ս. Եկեղեցւոյ, խնդրելով որ իր ժողովուրդէն կատարուած իր անձին ընտրութիւնը Հայոց Պատրիարքութեան՝ հաստատուէր Նորին Սրբութենէն: Այս հարցը յանձնուեցաւ նոյն Գեր. Տ. Մարկեղոս Կարտինալին, ինչպէս նաեւ Գեր. ՏՏ. Տէ Կրեչենցիիս եւ Սֆոնդրատոյ կարտինալներուն, խորհելու համար թէ ինչ կայ ընելիք եւ ինչ կայ տեղեկացնելիք Նորին Սրբութեան»¹³:

Այս վկայութիւններէն դատ, ունինք ուրիշ վաւերաթուղթ մը, որ մեր կաթողիկոսին ձեռքէն ելած է, եւ կը վկայէ անոր Հռոմի մէջ անցուցած օրերուն մասին: Ստուգիւ Ստեփանոս Ե. Հռոմի մէջ արքեպիսկոպոս ձեռնադրած է Պետրոս Հապաչ անուն մէկը՝ Մալշուա քաղաքին համար, եւ զինքը կարգած է իր ներկայացուցիչը եւ փոխանորդը՝ հայ ուխտաւորներու համար, որ այդ քաղաքը պիտի երթային, ապա անոր յանձնած է կոնդակ մը, գրուած «Ի կայսերանիստ եւ ի մայրաքաղաքն Հռոմ, ի թիւին Հայոց Մեծաց ԶՂԸ (1549) Սեպտեմբերի վեց, ձեռամբ... (վերոյիշեալ) Սիմէոն սարկաւազի Իլովցոյ»¹⁴:

Զկրցանք յետնագոյն տեղեկութիւններ գտնել երեք կարտինալներու յանձնուած գործին վերաբերեալ, որոնք պիտի քննէին մեր կաթողիկոսին խնդիրը: Սակայն Պօղոս Գ. Պապը, որ մինչեւ Նոյեմբեր քաջառողջ էր, նոյն ամսուն սկիզբները

Ստեփանոս Սպամասեցիի դամբանաքարը՝ Լեոպոլսոյ Հայոց Մայր Եկեղեցւոյ աւագ խորանին աջակողմը

յանկարծ հիւանդացաւ եւ 10 Նոյեմբերին վախճանեցաւ: Նոյեմբեր 19ին կատարուած հանդիսաւոր հոգեհանգստեան պաշտօնին, քահանայապետական պալատի բարձրաստիճան անձնաւորութիւններու շարքին՝ տեղ գրաւած էր նաեւ «Հայոց

9 Ալիշան, Հայապատում, Վենետիկ, 1901, էջ 593, Ծն. 2:

10 Ալիշան, Հայ վեմետ, Վենետիկ, 1896, էջ 324-330:

11 Fatini G., Aretino Pietro, art. in Encicl. Italiana Treccani, vol. IV, p. 166-68; Sa-

linari G., Aretino Pietro, art. in Encicl. Cattolica, vol. I, col. 1858-59.

12 Assemani S. E., Bibliothecae Mediceae Lavrentianae et Palatinae Codicum Mms. Orientalium catalogus, Florentiae 1742, p. 60.

13 Arch. secr. Vatic. Acta Concistorialia incipientia ab an. 1537, tempore pontificatus s. m. Pauli Papae 3i, per totum annum 1550, sub Iulio PP. 3o, p. 1035, 1042.

43; cfr. Rainaldi O., Annales ecclesiastici, Lucae 1755, ad annum 1549, nr. 35.

14 Ալիշան, Հայապատում, էջ 592:

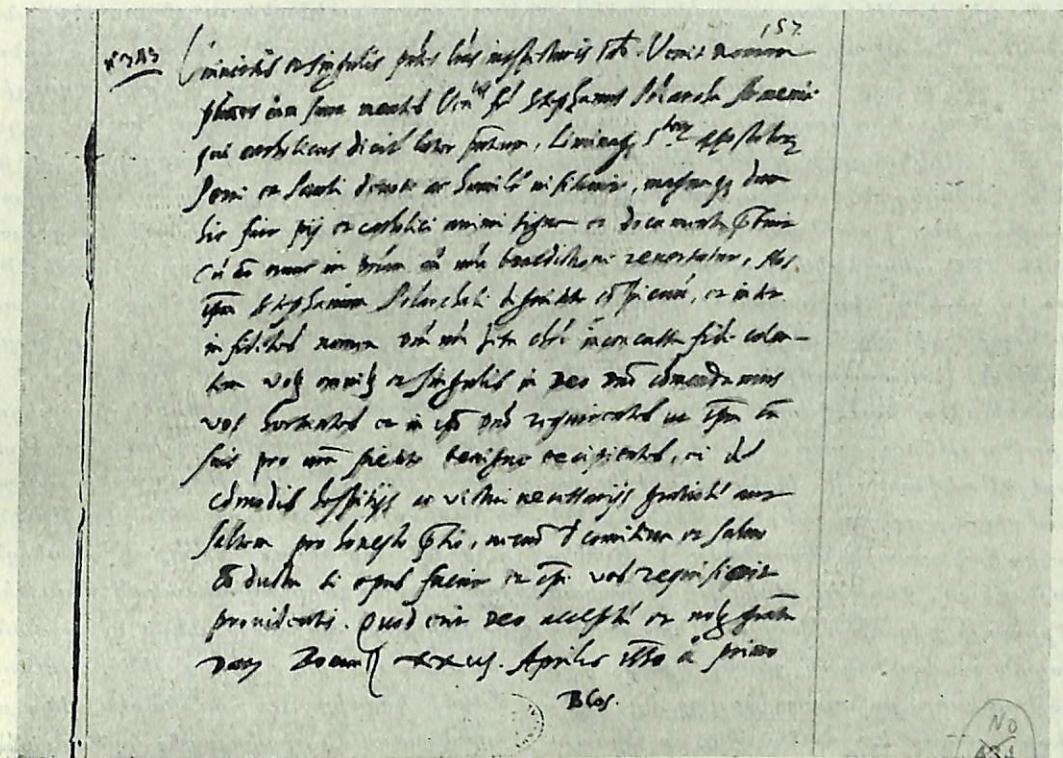
Պատրիարքը, որ օրեր առաջ Հռոմ եկած էր բարեպաշտութեան համար» ինչպէս կը գրէ աղանատես ժամանակագիրը¹⁵։

Ստեփանոս Ե. տեսաւ Յուլիոս Գ. նոր Պապին ընտրութիւնը եւ թագադրութիւնը, որոնք տեղի ունեցան 1550ի Փետրուար 8ին եւ 22ին. եւ երկու օր վերջ՝ ներկայ գտնուեցաւ Սուրբ Դրան բացումի արարողութեան, որով յորեկեան տարին կը սկսէր¹⁶։ Սարգիս, ժամանակակից վենետիկցի պատմագիրը, նկատել կու տայ թէ նորընտիր Պապը «Մեծ չուքով ընդունեցաւ Ստեփանոսը, Մեծ Հայքի Պատրիարքը, արքեպիսկոպոսով եւ երկու եպիսկոպոսներով, որոնք Հռոմ եկած էին պատուելու համար զինքը, իբր Բրիտանի փոխանորդը եւ տիեզերական եկեղեցւոյ վարդապետը, ու միանգամայն ընծայելու անոր իրենց հպատակութիւնը»¹⁷։

Դժբախտաբար Տրիդենտեան ժողովքի վերաբացումը տակաւին բաց ծովու վրայ էր¹⁸. եւ մեր կաթողիկոսը՝ որ անոր վրայ մեծ յոյսեր դրած էր, կարծելով անշուշտ թէ հոն պիտի կարենար արեւմտեան ազգերու ուղղորդութիւնը հրաւիրել զէպի հայկական դատը, չուզեց այլեւս սպասել, եւ Ապրիլ ամսու կէսերուն ճամբայ ելաւ վերադառնալու համար իր Աթոռը։ Այս առթիւ Յուլիոս Գ. Պապը անոր տուաւ անցագիր մը, Ապրիլ 23 թուականով¹⁹, եւ յետոյ երկու յանձնարարագրեր, միեւնոյն պարունակութեամբ, մին ուղղուած Կարոլոս Ե. կայսեր, միւսն ալ Լեհաստանի Սիկիզմոնտ Բ. Օգոստոս թագաւորին, հետեւեալ ձևով. «Ո՛վ ամենասիրելի, շատ ամիսներէ ի վեր Հռոմ եկած է (մեր) պատուական եղբայրը, Ստեփանոս Հայոց Պատրիարքը, որ Կաթողիկոս կը կոչ-

ուի, բերողը ներկայ (նամակին)։ Անիկա սուրբ առաքեալներու, Պետրոսի եւ Պողոսի դամբանները բարեպաշտօրէն ու խոնարհաբար այցելեց, եւ հոս եկած միջոց՝ բարեպաշտ ու կաթողիկէ հոգիի մեծագոյն նշաններ ու վաւերադիրներ ընծայեց։ Մինչ Հայաստան պիտի վերադառնար, անցնելով այդ տեղերէն, մենք սիրայօժար անոր տուինք այս մեր թուղթը, ուղղելով քու վեհափառութեանդ յանձնարարել զինքը, որ կու դայ քեզի ներկայացնելու իր խնդրանքը։ Մենք ալ կը յանձնարարենք քու քրիստոնէական սիրտդ, ամենայն փութով, յորդորելով զքեզ ի Տէր, որ քու ծանօթ բարեպաշտութեամբ առ Աստուած, եւ սիրովդ՝ զոր կը տածես զգօն եկեղեցականներու հանգէպ, մարդասիրաբար ընդունիս այս Ստեփանոսը, որ պատրիարքական իշխանութիւն ունի եւ անհաւատներու մէջ մեր Տէր Յիսուս Բրիտանի անունը անսասան հաւատքով կը պաշտէ. եւ քեզի վայել առատաձեռնութեամբ հաճիս օգնել անոր, որպէսզի զէպի հայրենիք ճամբորդութիւնը հանգստօրէն կատարէ։ Ինչ որ քու արքայական մեծվայելութեանդ արժանավայել պիտի ըլլայ, եւ ամենակարող Աստուծոյ հաճելի, ու մեզի՝ նոյն Տիրոջ համար՝ յոյժ ընդունելի։ Տուեալ ի Հռոմ, յաւուր 25 Ապրիլի, Ա. ամի քահանայապետութեան Մերոյ»²⁰։

Թէ ինչ կրցաւ ընդունիլ մեր կաթողիկոսը Վենետիկոյ Տոժէն, Հռոմի քահանայապետներէն (Պօղոս Գ. եւ Յուլիոս Գ.) եւ Կարոլոս կայսրէն ի նպաստ հայկական դատին՝ պատմութիւնը տակաւին ոչինչ յայտնած է։ Հ. Ակիւնեան կը գրէ թէ Ստեփանոս Ե. Հռոմ գտնուած միջոց՝ անշուշտ աշխատեցաւ հայկական դատին համար,

Պապական անցագիր, տրուած Ստեփանոս Սալմաստեցիի, Յուլիոս Գ. Պապին (ձեռք. ք. 19)։

Universis et singulis praesentes litteras inspecturis salutem. Venit Romam plures iam sunt menses Venerabilis Frater Stephanus Patriarcha Armeniae qui Catholicus dicitur lator praesentium, Liminaque Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli devote ac humiliter visitavit, magnaue dum hic fuit pii et catholici animi signa prae-buit, cum autem nunc in patriam cum nostra benedictione revertatur, Nos ipsum Stephanum Patriarchali dignitate conspicuum, et inter infideles nomen Domini nostri Jesu Christi inconcussa fide colentem vobis omnibus et singulis in Deo studiose commendamus vos hortantes et in ipso Domino requirentes ut ipsum cum suis pro vestra pietate benigne recipientes, ei de commodis hospitiiis ac victui necessariis gratiose aut saltem pro honesto praetio, ineundo de comitiva et salvo conductu si opus fuerit et ipse vos requisierit provideatis. Quod erit Deo acceptum et Nobis gratum.

Datum Romae die XXIII Aprilis Pontificatus Nostri anno primo.

Blos.

15 Merkle S., Concilii Tridentini diariorum pars secunda..., Friburgi Brisgoviae 1911, t. II, p. 15.

16 Pastor, Storia dei Papi, vol. VI, p. 32, 41.

17 Pauli Sarpi, Veneti..., Historia Concilii Tridentini..., Lipsiae MDCIC, p. 654.

18 Pastor, op. cit., p. 55 seq.

19 Archiv. Secr. Vatic., Minuta Brevium Julii PP. III, armar. 41, tom. 55, nr. 343.

20 Arch. Secr. Vatic., Minuta Brevium Julii PP. III., armar. 41, tom. 55, nr. 363.

Թէ՛ Պապին եւ Թէ՛ անոր պալատականներուն մօտ: Հռոմէական դիւաններու մէջ, կը գրէ ան, պէտք է որ գտնուին հետաքրքրական վաւերացումներ ասոր նկատմամբ²¹: Անկեղծօրէն ըսենք Թէ՛ մինչեւ հիմա չյաջողեցանք գտնել այդպիսի վաւերացումներ Վատիկանի ընդարձակ դիւանին մէջ՝ յետ երկար պրպտումներու, ինչպէս յիշեալ հեղինակն ալ գտած էր Վիեննայի դիւանին մէջ: Եւ սակայն Հ. Ալիքեանի հաւաստումին համաձայն՝ էջմիածնի դիւանին մէջ եղած է ատենօք վաւերացումները ծրար մը, որ կը վերաբերէր Ստեփանոս Ե. կաթողիկոսի եւ արեւմտեան ազգերու առնչութիւններուն՝ հայկական դատին նկատմամբ²²: Յամենայն դէպս, մեզի կը թուի Թէ՛ նկատած Եւրոպայի դժբախտ կացութիւնը, քաղաքական ու կրօնական դեմքի վրայ, մեր կաթողիկոսը յաջողած չըլլայ իր ծրագրերը իրագործել. մանաւանդ որ Արեւելոսի ահնարկը յատկանշական է այս տեսակէտէն. «Մեծամեծ հոգերով կը մտաւորանէր եւ ոչ առանց ծանր պատճառներու. բայց ժամանակները կը խափանէին իր ջանքերը»²³:

Մինչեւ հիմա ներկայացուցածներու լոյսին տակ՝ ստիպուած եմ ճշտել պատմագէտ Լէոյի քանի մը հաւաստումները, որոնք բոլորովին անհիմն են նկատմամբ Ստեփանոս Սարգստեցիի գործունէութեան՝ ի Հռոմ: Ըսենք նախ եւ առաջ որ Արեւելոս «մի խալաքի կրօնաւոր» էր, այլ պարզ աշխարհական մը, որ շատ անգամներ նախատած էր՝ իր անվայել գրութիւններով՝ նոյն ինքն Պօղոս Գ. Պապը եւ անոր ընտանիքը, որովհետեւ Պօղոս Գ. մերժած էր տալ իրեն այն պաշտօններն ու պատիւները՝ զորս Արեւելոս

նոս, պատուախնդիր ու փառասէր անձ, կը ձկտէր ունենալ²⁴: Ուստի, չէր կրնար Արեւելոս Պապին ներկայացուցիչը հանդիսանալ, բանակցելու համար քաղաքական ու կրօնական հարցերու շուրջ, ինչպէս կը կարծէ Լէօ. մանաւանդ որ այդ խնդիրը յանձնուած էր արդէն երեք կարտիւններու, ինչպէս վերը տեսանք: Իսկ «բաղմաթիւ եւ ծանր վէճերը» կամ տարածայնութիւնները, զորս Լէօ կը կարծէ Թէ՛ տեղի ունեցած ըլլան Ստեփանոսի եւ Արեւելոսի առանձնական խօսակցութիւններու ընթացքին «կրօնական հարցերու շուրջ»²⁵, չեն թոյլատրեր հաւաստելու որ «այս անորոշ ահնարկութիւններէց էլ, անշուշտ, պէտք է հետեւցնել այն, որ հայերը եկեղեցական միութեան հարցում իրենց պայմաններն ու պահանջներն են ունեցել, որոնք չեն ընդունուել Հռոմի կողմից: Եւ հաւանօրէն հենց այն պատճառով էլ չի կայացել համաձայնութիւն նաեւ քաղաքական հողի վրայ»²⁶:

Դարձեալ, վերը մեր ըսածներէն երեւան կ'ելլէ Թէ՛ ո՛րքան անճիշտ են Օրմանեան Սրբազանի գրած տողերը Ստեփանոս Սարգստեցիի մասին՝ Հռոմ կատարած ճամբորդութեան նկատմամբ: «Ստեփանոսի Հռոմ երթալուն մասին ազգային յիշատակարաններ եւ ժամանակագիրներ բնաւ ահնարկ մը չունին, նոյնիսկ Հռոմի դիւաններէն ալ ոչ մի պաշտօնական գրութիւն յառաջ բերուած է, եւ կաթողիկոսի մը անձամբ Հռոմ դալուն ամենանշանաւոր պարագաները պատմող կամ եղելութիւնը յիշատակող մը չկայ: Մեր տեսութեամբ՝ անհնար էր որ Հռոմի դիւանները լուռ մնացած ըլլային այդպիսի կարեւոր պատահարի մը վրայ, ուստի կրնայինք այդ կրկին կէտերու, այս-

21 Ալիքեան, Ագաւորքիւն Եւրօպայ, Հանդ. Ամս. 1917/18, սիւն 147:

22 Անդ:

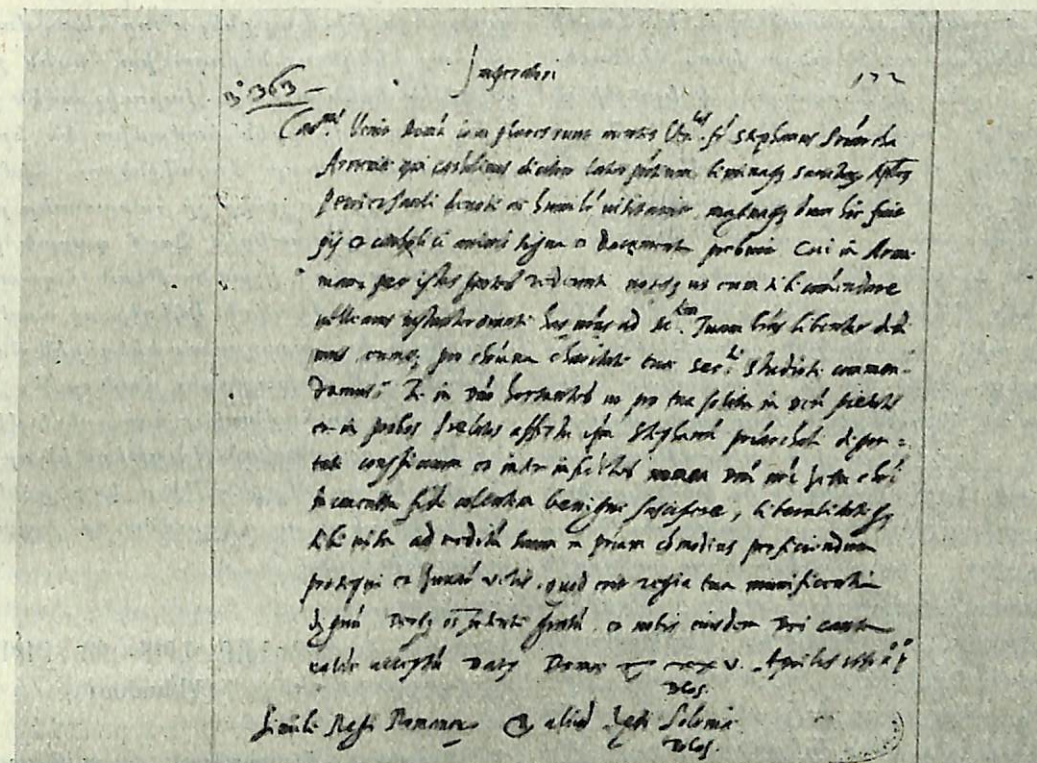
23 Assemani, op. cit., p. 60.

24 Pastor, Storia dei Papi, vol. V., p. 693 seq.

25 Արեւելոսի այս խօսքերը «Բաղմաթիւ եւ լուրջ եղան մեր խօսակցութիւնները կրօնքի

վերաբերեալ հարցերու շուրջ», Զամչեան Թարգմանած էր. «Բաղում եղին եւ ծանր ի միջի մերում վիճարանութիւնք ի վերայ իրաց կրօնի» (Անդ, էջ 518): Ասկից առաջ եկած է նաեւ Լէոյի սխալը:

26 Լէօ, Հայոց Պատմութիւն, հտ. Գ. էջ 190:

Գերմանիոյ կալսեր եւ Լեհաստանի քաղաքին ուղղուած յանձնարարագիր, տրուած Ստեփանոս Սարգստեցիի, Յուլիոս Գ. Պապէն (ծնր. ք. 20):

Imperatori

Carissime. Venit Romam iam plures sunt menses Venerabilis frater Stephanus Patriarcha Armeniae qui catholicus dicitur lator praesentium, liminaque sanctorum Apostolorum Petri et Pauli devote ac humiliter visitavit, magnaue dum hic fuit pii et catholici animi signa et documenta prebuit. Cui in Armeniam per istas partes redeunti, nosque ut eum tibi commendare vellimus instanter oranti has nostras ad Maiestatem Tuam litteras libenter dedimus, eumque pro christiana charitate tuae Serenitati studiose commendamus, Te in Domino hortantes ut pro tua solita in Deum pietate et in probos Prelatos affectu ipsum Stephanum patriarchali dignitate conspicuum et inter infideles nomen Domini nostri Jesu Christi inconcussa fide colentem benigne suscipere, liberalitateque tibi visa ad reditionem suam in patriam commodius perficiendum prosequi et juvare velis. Quod erit regia tua magnificentia dignum, Deoque omnipotenti et nobis eiusdem Domini causa valde acceptum.

Datum Romae die XXV Aprilis Pontificatus nostri anno primo.

Blos.

Simili Regi Roman. et aliud Regi Poloniae

Blos.

ինքն ազգային յիշատակներու եւ Հոռոմի դիւաններու լուծեանցը վրայ հիմնուելով, իբրեւ ճշմարտութեամբ եղելութիւն՝ չընդունիր Սալմաստեցիին Հոռոմ երթալը: ... Մենք չենք ուզեր մեր քննադատութիւնը յառաջ մղել՝ ուղեւորութիւնը ուրանալու չափ: ... Բայց այս տեսակցութիւնն ալ ընդունելով՝ ուրիշ բան չենք տեսներ Սալմաստեցիին ընթացքին մէջ, բայց եթէ Եւրոպական օգնութեանց հետապնդութիւն մը եւ եւրոպական դարգացման միջոցներուն հմտանալու փափաք մը: ... Սալմաստեցիին ուղղութեան հակառակ չէր մտերմական եւ համակրական յարաբերութիւններ ալ հաստատել Պօղոս Գ.ի հետ: ... բայց աւելի անոր յաջորդին Յուլիոս Գ.ի հետ: ... Հայոց կաթողիկոսը կրնար բերանացի եւ վարկաբարդի յուսադրութիւններ ալ խոստանալ Պապին, պարզապէս իւր ակնկալած օժանդակութիւնը ձեռք ձգելու համար: Եւ միանգամայն համարձակօրէն հոգեւոր հա-

ղորդակցութիւն ալ ընել անոր հետ, վասն զի հայ եկեղեցւոյ ներողամիտ հոգին չէր արգիլեր իրեն այդպէս վարուիլ ամէն անոնց հետ՝ որ իրեն համամիտ են երեք նախնական սուրբ ժողովքներու հիման վրայ: Բայց այսչափը չի հաստատեր բընաւ թէ Սալմաստեցիին Հոռոմ գացած ըլլալ՝ պապական իշխանութեան հպատակելու եւ Հոռոմէական Եկեղեցւոյ համակերպելու եւ հայադաւան եկեղեցին հոռոմէադաւանի փոխարկելու համար»²⁷:

Աւելորդ կը համարինք հոս որեւէ մեկնութիւն. դիւանական թուղթերն են որ կը խօսին եւ կը հերքեն թիւր կարծիքները եւ կանխակալ ու դիտումնաւոր յայտարարութիւնները:

(Շար. 1)

ԳՐԻԳՈՐ ՎՐԴ. ՊԵՏՐՈՎԻՉ
(Լեհաստան)

27 Օրմանեան, Ազգապատում, Կ. Պոլիս 1914, հտ. Բ. սիւն 2241:

Լ Ո Յ Ս Տ Ե Ս Ա Ի

ԻՆՉՊԵՍ ՏԵՍԱՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

Գ Ր Ե Յ

Հ. ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ

Տպաւորութիւններ, հանդիպումներ, այցելութիւններ, երեսնէն Սեւան, Գուիւնէն Գառնի, Էջմիածնէն Գեղարդ, մինչեւ Ախլալա, Թիֆլիս, Պաքում:
Էջ 219, նկարազարդ Գիւն՝ 350 լիբ

ՖՐԱՆՍԵՐԷՆ ՆԱՐԵԿ

ԵՒ

ՆԱՐԵԿԻ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Մեծարգոյ Հ. Սահակ Վրդ. Քէչիչեան տուած է մեզի Գրիգոր Նարեկացիի Նարեկ Աղօթամատեանին Փրանսերէն ամբողջական թարգմանութիւնը: Յանդուզն եւ դժուարին աշխատանք մը, որու լրծուելու արիւթիւնը զգացեր է Քէչիչեան վարդապետ, տասնըչորս տարիներ նուիրելով, այդ դործը իրականացնելու համար: Ո՞րքան յաջող է արդեօք Նարեկի այս Փրանսերէն թարգմանութիւնը, ինծի չի յնար դատաստան մը կատարել այդ նկատմամբ, սակայն թարգմանութեան լեզուն յստակ եւ սահուն Փրանսերէն մը կը թուի: Իսկ եթէ Փրանսացի գրական անձ մը կարդայ Նարեկի այս Փրանսերէնը, արդեօք ի՞նչ գաղափար պիտի կազմէ Նարեկացիի բանաստեղծական տաղանդի ու արուեստի մասին, ես չեմ կարող ըսել: Կը խորհիմ որ Նարեկ Աղօթամատեանի թարգմանիչ մը օժտուած պէտք է ըլլայ գոնէ կէս-բանաստեղծի խառնուածքով, եւ կամ ըլլայ գեղագէտ քննադատ մը: Կը համարիմ դարձեալ որ Նարեկը թարգմանող մը ընտանութիւն պէտք է ունենայ Baudelaireի ու Rimbaudի բանաստեղծական արուեստներուն: Գրիգոր Նարեկացի ահարկու եւ վայրագ զրոյ մըն է՝ գեղեցիկի իր ինքնուրոյն տեսութեամբ: Դասական դպրոցի ըմբռնումներով եւ բանաձեւերով մօտենալ իր դործին, կը նշանակէ չըմբռնել իր բանաստեղծութեան ձեւաւորումը եւ գաղտնիքը, չթափանցել իր հոգւոյն մէջ: Նարեկացի մեզի կ'ընծայէ չքեղ վարդ մը իր առանձին գոյնի նրբերանգներով եւ բուրումի յատուկ խառնուրդով, զոր դիւրին չէ գտնել բնութեան մէջ: Դժուար չէ տալ

Գրիգորի մտքին յղացքը, իր հոգւոյն տրամադրութիւնները եւ սրտի զգացումները ընդհանուր իմաստով ու ձեւով. բայց դիւրին չէ ճշգրիտ ներկայացնել եւ զգացնել իր հոգւոյն հրայրքը, իր սիրտը ճնշող խռովքին նկարագիրը եւ ոյժը, իր ողբին հոգեբանականը, եւ մանաւանդ իր ասացուածքներու եւ նախադասութեանց պատկերոտ եւ խտացեալ կերպարանքը: Նկատել նաեւ այն երաժշտականութիւնը, որ բանաստեղծին ներքին վիճակին ձայնարկու արձագանդն է: Նարեկի աղօթքները կազմող ասացուածքներն ու նախադասութիւնները սովորաբար բայածանցեալ եւ կամ գոյականաձեւ ածականներ են, մերթ առանց դիմաւոր բայերու, ու կը հայելացնեն հոգեկան վիճակ մը եւ կամ զգացում մը՝ պատկերացումով. միաժամանակ կը ստեղծեն երաժշտութիւն մը, ատակ այդ վիճակին բնոյթին. որով դիւրին չէ ընագրէն տարբեր լեզուով մը արտայայտել այս բոլորը: Փրանսերէն թարգմանողն ալ ըմբռնել է այս դժուարութիւնը եւ կը գրէ 53 էջին մէջ. «La poursuite de la traduction idéale nous a souvent paru ardue, tant la poésie du texte se présentait comme la cime inaccessible d'une haute montagne». Հաւանօրէն թարգմանչին նպատակը եղած է տալ Նարեկի աղօթքներուն ընդհանուր ի-

1 Grégoire de Narek, Le livre de Prières. Introduction, traduction de l'arménien et notes par Isaac Kéchichian S. J. avec une Préface de Jean Mecerian S. J. Les Editions du Cerf. Paris, 1961: